

Višek Lajovčevega ustvarjanja pomeni Psalm za mešani zbor, veliki orkester in tenor solo. To delo je priča velikega duha, ki se ne odeva v spone dogem, temveč se neprisiljeno in svobodno izpoveduje svojih odnosov do Boga. Toliko, kolikor je Lajovic dal in pokazal v Psalmu živega življenjskega potrdila o svobodnem religioznem življenju umetnikove duše, toliko ga ne zmore dosedaj prikazati nobeno drugo domače delo, čeprav se naslanja na kake liturgične oblike običajnih kantatnih ali oratorijskih skladb. Lajovic je po naravi preširokogruden in predobro razloči živo občutje višjih svetov od mračne dogmatike, mnogo preživljenjski je, da bi mogel navezati in vtesniti svojega plodnega duha v oblikovno in metodično vezane spone. Pred napakami in nedoslednostmi v koncepciji in v gradnji ga varuje izredna sposobnost, prilagoditi fantazijo naravnemu poteku gradnje v melodičnem in akordičnem smislu. Tako je njegovo delo kljub svobodni invenciji kakor plod jasne organizacije, vlito iz prožne, gibljive, a trdne in jedrnate snovi.

Napačno je misliti, da so bile Lajovčeve skladbe ob svojem rojstvu kar meni nič, tebi nič brezpogojno ugodno sprejete. Današnji mlajši rodovi pač ne vedo, da so se takrat za novi izraz bile prav tako srdite borbe kakor dandanes. In to je, česar smo posebno veseli: Lajovic ni bil samo nepopustljiv borec za zdravo narodno kulturno politiko, bil je prav tako dosleden in brezobziren graditelj novega izraza v svojedobni slovenski glasbi. In kakor mu je dal čas prav v marsikateri sporni točki njegove miselnosti, tako mu je brezpogojno prav dala naša glasbena zgodovina, ki ga uvršča med naše prve skladatelje. Lajovic je živa priča zaostalosti reakcije in pomena borbenih struj.

NEKROLOG KARLU ČAPKU

B. BORKO

Bila je vsekdar bolestna naloga, pisati posmrtno besedo o pravičnem človeku, ki je moral nenadno, med *a* in *vita*, stopiti v Charonov čoln, čeprav bi se zdelo, da bi bil prav tedaj najbolj potreben pravični stvari na tem svetu. Smrt Karla Čapka, ki je izdihnil 24. decembra 1938 v Pragi, je tem bolj prizadela češko duhovno republiko, ker je ta skrbni in prizadevni vrtnar njenih svobodnih gred dovršil komaj osem in štirideset let. Po septemberski narodni katastrofi se je na češkem otoku spremenilo življenjsko občutje; ljudje, ki žive tu, so izgubili prejšnjo zavest trdnosti in zakonitosti v odnosu do ostalega sveta; navdaja jih podobna razpoloženost kakor popotnike na vzvihranem oceanu. Ni težko razumeti te posledice silnega sunka, ki je tolikim ljudem zrušil cel svet sanj, idealov, nadej, prepričanj, nazorov in navad; v slehernem človeku, pa naj bi bil še tako trden v svoji veri, trepeče duhovno ozračje od tega potresa in vzbuja občutje majavosti, negotovosti in dvoma. Karel Čapek je moral po tisti nujnosti, ki jo je narava naložila vsakemu resničnemu pesniku — in tudi Čapek je bil pesnik svojega sveta, — mnogo bolestneje kakor navadni ljudje obču-

titi težo novih dejstev. Zanj je bilo vse to več kakor splošna usoda: postalo je zapletljaj njegove osebne drame.

Zdravnik, ki se je nekaj minut po smrti nagnil nad Čapkov izmučeni obraz, je vzkliknil: »Duša ni tega vzdržala.« W. Schlam, ki je pisal o Čapku v »Saturday Review of Literature«, je pravilno razložil zdravnikove besede: »Karel Čapek je umrl, ker njegovo srce ni moglo prenesti teme l. 1938. Umrl je zaradi nesrečne ljubezni do svoje češke domovine, do miselnega sveta svojega učitelja Masaryka, do ideje humanistične Evrope. Kapituliral je pred trohico bacilov, ker ni več ljubil življenja tako kakor prej. Seveda, zdravniki niso lagali in v Čapkovih uradnih listinah bo menda po pravici izpolnjena rubrika »smrtni vzrok« z besedami »vnetje pljuč«. Toda to je taka resnica, kakor da človek sestoji iz kombinacij vodika, dušika, ogljika in nekaterih drugih kemičnih prvin. Pri duhovnejši snovi, ki šele tvori čudež človeškega življenja, pa je kemija menda kaj malo udeležena. Kdor to razume, ima sposobnosti pesnika. In Karel Čapek, ki je bil pesnik, je to kaj dobro vedel...«

Svet, ki ga je zapustil Karel Čapek z bolestjo in odpovedjo, zares ni tako vabljal, da bi občutljivim dušam vzbujal pogum in veselje do življenja. Beseda občutljive duše je kajpak daleč od tistega smisla, ki ji ga dajemo v vsakdanjem življenju. Čapek ni imel ne kot človek in ne kot pisatelj nič skupnega z rahločutnimi bolehavci, ki se nikdar ne morejo docela znajti v dejanskem svetu in med resničnimi ljudmi, ki prenašajo od človeka do človeka krošnjo svoje sentimentalnosti in trdovratnega nezadovoljstva in ki ne znajo ničesar tvegati in nimajo poguma za noben upor, ki bi utegnil zmanjšati njihovo mehkužno udobje. Občutljivost Karla Čapka in njemu sorodnih duš je bila mnogo globlja, zato tudi socialno pomembnejša; ni bila bolešno razdražen jaz, marveč odlika npravno občutljivejšega, nadarjenejšega in za posebne življenjske smotre duhovno razvitega individua, kakor ga potrebuje sleherna kulturna družba, da ji ustvarja subtilne duševne vrednote. So časi, ko družba priznava in odlikuje take občutljive poedince, ki so v vseh dobah oznanjevali isto vero v človeka in iste zakone ljubezni in harmonije; v takih časih, ko nastopi soglasje med poedinci te vrste in vladajočimi silami, je lahko živeti. So pa časi, ko se pretrga tihi sporazum in se začenjajo uveljavljati ljudje, ki gledajo s prezirom na tankočutne intelektualce, v svoj srčni svet zasanjane umetnike; časi, ko se sila spremeni iz sredstva v smoter. Orkester družbenih sil ne potrebuje več instrumentov, ki dajejo rahle, melodične zvoke in hočejo, da bi bila tudi celota ubrana na njihovo blago in plaho glasbo. Takrat zaduši težki forte pihal, trobil in bobnjev zvoke violin, in če so te violine ljudje, kakšen smisel ima še njihova umetnost?

Karel Čapek je bil eden tistih ljudi, ki so na moč občutljivi za vrednost in svetost človeškega življenja. Če bi bili mogli vse njegovo delo strniti v nekaj zgoščenih besed, bi bila ljubezen do človeka prva med njimi. Morda je prav tu iskati vzrok, da ni bil bogoiskatelj in religiozen človek v tistem smislu, kakor bi ga hoteli imeti nekateri njegovi nasprotniki. Iz evangeljske zapovedi ljubezni do Boga in do človeka si je bil izvolil zapoved ljubezni do človeka, ker se mu je zdelo, da je človek najbolj potreben ljubezni in da v njegovi nesreči in bedi, v njegovem delu in radosti odkriva in ljubi tudi Boga. V tem je skrivnost Čapkove religije, ki mu je bila najbližja tedaj, ko se je enostranskim dogmatikom zdelo, da ji je naj-

bolj odtujen. V ljubezni do človeka, resničnega človeka, ne pa titana ali abstraktnega človeškega kalupa, ki dandanes zopet tolikim ljudem zakriva pogled na resnične ljudi, je bil zakoreninjen tudi smisel Čapkovega nacionalizma in svetovljanstva. Nihče ni umel tako kakor on uravnovesiti obeh načel in jima dati praktično vrednost. Kamorkoli se torej ozremo po njegovem delu, kjerkoli dvignemo lupino besede in pogledamo k jedru, povsod vidimo ljubezen do človeka kot Čapkov osnovni motiv in najvišji smisel.

Ta osnovni motiv, izhajajoč iz globine Čaprove duše, iz samega jedra njegovega človeškega značaja, ga je privedel skozi pragmatično filozofijo k Masarykovi miselnosti in napravil iz Čapka literarnega izpovedovalca masarykovske humanitete. Eckermannsko delo »Hovory s T. G. Masarykem«, ki najbolj izraža duševno vez med dvema korenitima Čehoma našega časa, bo verjetno ostalo eden najtrajnejših njegovih spisov. Kajti Čapkova stvarjalna moč ni bila največja tam, kjer je izmišljal fiktiven svet, izdeloval v retorti svoje literarne umetnosti robote ali človeka posnemajoče močerade, marveč tam, kjer je pomagal s svojim nežnim občutljivim duhom, vedno nihajočim med tragiko in komiko, med usmiljenjem in ironijo, klicati ljudem v zavest resničen svet, pravo človeško podobo, stare in nove resnice. Zakaj ljudje so bolj nagnjeni k zlu in njegovim tvorbam, kakor so laž, prevara, pustolovstvo, nego k spoznavanju stvarnosti, resnice in pravice. Ljudi je mnogo lažje navdušiti za velike zmote kakor za drobne resnice. Pravo človeško življenje pa obstoji iz samih drobnih, na videz brezpomembnih reči, v katere vzgoja in okolje le trudoma vključita svoje norme in poglobitve zapovedi. Spoznati in uravnovesiti te drobne reči, doumeti svet preprostega človeka, napraviti tudi iz njega junaka in etičnega iskatelja — to se je zdela Čapku dostojna naloga sodobnega pesnika. V znamenitih »Razgovorih s T. G. Masarykom«, prav kakor v svojih kratkih povestih, v potopisih, vsakdanji časnikarski prozi in vsekako še v trilogiji »Hordubal«, »Izpodnebnik« in »Vsakdanje življenje« ter v povesti »Prva partija« je bil Čapek najbližji temu resničnemu svetu, neposredno doživljeni stvarnosti, drobnim življenjskim zadevam in preprostim resnicam. Zaradi tega bodo ta dela ohranila najdalje svoj življenjski sok in vpliv.

Čapkovi zadnji spisi* so kazali, da njegova pripovedna moč raste in se pogloblja v svojem notranjem ritmu in v plastiki svojega izraza. Rudarska povest »První parta« je na vrtu njegove umetnosti najrazkošnejša roža optimizma, vere v človeka, v ljudstvo, v nagib k dobremu, ki je vendarle vsajen v sleherno človeško naravo in utegne vsaj v nekih trenutkih prebiti lupino zla. V današnji evropski prozi je malo primerov, ki bi tako kakor Čapkova »Prva partija« povelicevali heroizem preprostega človeka in povezanost človeških usod v trenutkih katastrofe. Ko je Čapek z nenavadno srečnim tvornim razmahom in v stilu, ki bo ostal eden izmed vzornih primerov stila delavske povesti, pisal svojo rudarsko zgodbo, je nemara imel pred duševnim pogledom kolektiv češkega naroda. Morda je — prav kakor v vizijah »Bele bolezni« — dogledal možnost drugih, mnogo večjih dogodkov, ki bi tako, kakor je rudarska nesreča spojila delavsko in nedelavsko občestvo, združili ves narod in ga povezali v množico požrtvovalnih »prvih partij«. Veroval je, da bi njihova borba za domovino, za hu-

* O njegovem delu do l. 1937 glej moj »Literarni profil Karla Čapka«, L. Z. 1937 str. 145—151.

maniteto in napredek imela globok etični smisel. Jasneje se je Čapkova simbolična vizija sedanjosti in neposredne bodočnosti razodela v drami »Matka«, posvečeni trpljenju in tihemu junaštvu mater v času, ko je človeško življenje zopet izgubilo ceno in se v množicah žrtvuje novim malikom zbeganega človeštva. Ta drama ni posebno posrečeno delo, če jo presojava po njeni dramatski zgradbi in po izpremešanosti realnega in imaginarnega sveta, vendar pa je značilna in pretresljiva po svoji ideji in globoko človeški vsebini. V zadnjih mesecih pred smrtjo je Čapek komponiral nov roman z naslovom »Život a dílo skladatele Foltýna«, ki pa ga ni dovršil; ta literarni torso bo izšel po smrti nekoliko izpopolnjen po pisateljevih zapiskih in osnutkih.

Čapek je bil s svojo besedno umetnostjo eden najpogumnejših in najdelavnejših brambovcev češke demokracije in tiste evropske miselnosti, kakor se je razširila po svetovni vojni med humanistično usmerjenimi intelektualci raznih narodov. Mrzil je nasilje in laž, veroval do zadnjega v rodovitne možnosti sporazuma in sodelovanja med narodi v duhu splošnega napredka. Zaradi te svoje žlahtne vere si je — prav kakor vsa povojna demokratična elita — poenostavljal probleme, odklanjal možnosti radikalne rešitve in v svojem idealizmu podcenjeval moč in demonijo zla. Pragmatist in racionalist je premalo upošteval relativnost človeških meril, po katerih je lahko nesreča enega sreča drugega. Zdelo se mu je, da je razvoj sveta že po neki nujnosti usmerjen k socialnemu optimu, k harmoničnemu uravnovešenju nasprotnih interesov. Kakor vsi veliki poetje humanizma, je tudi Čapek preveč veroval v moč besede, v uspešnost modrih in zmer-nih dejanj, v presnavljajočo silo razumnosti in prosvete. Da pa v tej svoji veri ni bil naiven, je skrbel duh skepse, ki je takisto živel v njem, mu dajal ironijo in navdihoval utopije, v katerih je kazal spačeno sliko bodočih civilizacijskih možnosti. V notranjem boju med vero in skepso se je zlomil šeie v zadnjih dneh, ko je spoznal, kako daleč se je prelomilo zgodovinsko dogajanje in kakšne sile so na pohodu. Še v najusodnejših urah češkoslovaške republike je spisal molitev, ki v nji tolaži in bodri svoj narod, ko pravi: »Tudi v naši usodi se kaže svetovno dogajanje, ki se bo nadaljevalo z veliko in slavno nujnostjo. Nam se ni treba bati nadaljnjega razvoja svetovnih dogodkov; nasprotno, vsako nasilje je kratkotrajno v primeri s splošnim človeškim stremljenjem po svobodi, miru in enakosti med ljudmi in med narodi. Moramo mnogo, zelo mnogo delati sami zase, moramo še bolj ljubiti svoj narod, moramo se še rajši imeti med seboj; verujemo, da je v tem, da, celo predvsem v tem naša velika naloga na svetu — da ustvarimo iz sebe narod, ki bi bil v vsakem pogledu sposoben za boljšo bodočnost nego je sedanja minljiva, zamračena epizoda evropske zgodovine.« V svojem zadnjem časniškem sestavku, ki mu je dal naslov »Pozdravi«, se je vračal k svoji veliki iluziji o bratstvu ljudi in kot izkušen popotnik in poznavalec Evrope pozdravljal — ne voditelje narodov, marveč neznane ljudi, ki jih je srečal ali videl na svojih poteh: starega gospoda iz Kenta, preprosto mater iz Španije, šofersko kavarno v pariškem predmestju, nemške dobrič-nike v malomeščanski gostilni, italijanskega delavca s koščkom sira. Tem ljudem, ki žive svoje tiho življenje in ki niso krivi za zmedo sveta, je bil poslal svoje božične pozdrave. Kdo ve, ali je slutil svoj bližnji konec, ko je zapisal: »In sedaj lahko zapreš oči in rečeš tiho, čisto tiho: ‚How du you do?‘, ‚Grüss Gott‘, ‚A votre santè!...«

Kakšen je bil tihi, nikomur očitni zapletljaj Čapkove osebne drame, njegov poslednji obračun s svetom, v katerem je videl čedalje manj luči, čeprav je veroval, da je mrk le prehodni — kdo bi bil to dogledal. Čutil je, kakor toliki ljudje dobre volje na »ledeni plošči našega časa« (V. Werner), da je njegova generacija zgubila igro. Veroval je v sonce, ki še pride, toda sence zgodovinskih trenutkov — lahko da so to desetletja ali stoletje — so bile močnejše od vere. Zategadelj torej »duša ni vzdržala«. Nad truplom Karla Čapka, ki so ga zagrebli v prst starodavnega Vyšehrada, je mogel vzdikniti češki narod to, kar Horatio nad mrtvim Hamletom: *Now cracks a noble heart — zdaj počilo je srce plemenito!*

OB 20-LETNICI SLOVENSKE GLASBE

MARIJAN LIPOVŠEK

20 let ni doba, v kateri bi se nujno morale roditi velike umetnine, ki pretresajo svet s svojo pomembnostjo, je pa dovolj dolgo razdobje, da se pokaže razvoj neke umetnosti v narodu, zlasti če je ta umetnost mlada. Kajti na vseh koncih in krajih skuša nova rast dohiteti in izpolniti ono česar prej ni bilo.

Najprej je treba povedati, da Slovenci svojo glasbo do prevrata še premalo poznamo. Kar je skladb do tedaj izšlo, je večina razprodanih ali pa je težko dosegljivih. Novi akordi, v katerih so izhajale najvažnejše slovenske glasbene stvaritve, so poleg tega za pregled in za študij kot revija zelo nepraktični. Manjka nam celotnih zbirk posameznih skladateljev oziroma zbirk skladb, določenih za nek gotov način izvajanja (n. pr. za klavir, za petje itd.) Treba je nujno misliti na take izvlečke, da bi spoznali pravo lice slovenske glasbe predvojne dobe in bi dobili sploh pravi odnos do nje.

Po vojni se je naše glasbeno ustvarjanje dokaj krepko razvilo. Najprej se je razmahnilo skladanje za zbor. Glasbena Matica s svojim zborom in dolga vrsta ostalih slovenskih pevskih združenj so pač izvajali vse boljše — in tudi slabše — nove skladbe. Zato skladatelji niso oklevali, kakor se je to godilo v instrumentalni glasbi. Adamič, Lajovic, Pavčič, Kogoj, Škerjanc, Ravnik, kasneje Osterc, pa spet Savin, Dev, Mirk, Prelovec, Premrl, Tomc, Marolt, Ukmar itd. so skladali za zbor večinoma romantično občutene, solidne skladbe, izmed katerih omenjam posebe Lajovičeve znamenite ženske zборе (Koledniki), Kogojeve miselno in harmonsko precej zapletene skladbe, ki so delale poleg nekaterih Adamičevih močno levičarsko občutenih, izvajalcem pač največ preglavic, nekaj Škerjančevih zborov, ter šegave Osterčeve zборе. Maroltov krog je ustvaril zanimivo folklorno glasbo, prvo te vrste med Slovenci. Sistematično je prikazal pesmi iz naših krajin in jih postavil v ustrezajočo harmonsko in arhitektonsko obliko.

V samospelih je imel Lajovic že pred vojno prvo besedo, če ne po številu pa po kakovosti. Kar je skladal po vojni je le še potrdilo njegovo vrednost, umetniško moč in dovršenost. Nebroj pesmi se je rodilo poleg njegovih. V prvi vrsti omenjam Adamičeve Mladinske pesmi (Otroci materi — mati